

ŞÂH SULTAN
VEYA
ŞÂH SULTANLAR

Dr.Nazif ÖZTÜRK

1948'de K.Maraş'ta doğdu. İlk, orta ve liseyi doğduğu ilde, lisans eğitimini İzmir'de, yüksek lisansını Gazi Üniversitesi'nde, doktorasını Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. Türkiye Yazarlar Birliği Genel Başkanı'dır. Yayınlanmış birçok kitap ve makaleleri bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası birçok sempozyum ve seminerlere katıldı, tebliğler sundu.

"Şâh" kelimesi, şark dili ve kültüründe çok sık kullanılan bir tabirdir. Baş, reis, birinci manasına gelmektedir. Daha genel bir ifadeyle bulunduğu ortamın en önde geleni ve en yücesi için, bazen isim bazen de sıfat olarak kullanılmaktadır. Padişâhlar, melikler, hükümdarlar ve devlet yöneticileri için sıkça unvan olarak telaffuz edilmiştir, İran devlet başkanları, Şâh İsmail'den beri bu sıfatla anılmaktadır. Bu sıfat zaman zaman, büyük kahramanlıklar gösteren anlamında "Şâh Yiğit" ve dünya hükümdarı manasında "Şâh-ı Âlem" ve "Şâh-ı Cihan" terkipleriyle Osmanlı padişahları için de kullanılmıştır.

Peygamberimiz (sa) için, "Şâh-ı Enbiya", "Şâh-ı kevneyn", "Şâh-ı Risalet"; Hz. Ali (ra) için, "Şâh-ı Kербela", "Şâh-ı Merdan"; Nakşibendi Tarikati'nin kurucusu için ise "Şâh-ı 'Nakşibend" tamlamaları sıfat olarak dillendirilmiş ve kitaplarda yer almıştır.

Türk mûsikisinde bir çeşit ney, santrançta en büyük taş ve bir şiirin en güzel beyti de bu kelime ile ifade edilmektedir.⁽¹⁾

Bu kültür ve medeniyet havzası içerisinde yer alan Osmanlı Hanedanı da dünyaya gelen kız çocukları için "Şâh" kelimesini isim olarak kullanmışlardır. Şu ana kadar ulaşılabildiğim kaynaklardan edindiğim bilgilere göre; Osmanlı padişahlarından dördü, kız çocuklarına "Şâh Sultan" ismini vermişlerdir. Sicill-i Osmanî kayıtlarına göre bunlar; Yavuz Sultan Selim (1512-1520), II. Selim/Sarı Selim(1566-1574), III. Mustafa(1757-1774) ve II. Mahmud (1808-1839) dur. Bunlardan II. Mahmud'un kızı olan Şâh Sultan, 10 Cemaziyelevvel 1227/22 Mayıs 1812'de doğmuş ve çocuk yaşta vefat etmiştir⁽²⁾. Tebliğimizin esasını, Yavuz Sultan Selim'in Kızı Devlet- Şâhî Sultan, kısaca Şâh Sultan oluşturacaktır. Ancak öbürlerinin de Eyüp'te metfun bulunmaları sebebiyle sondan geriye doğru sıralanmak üzere, diğer iki Şâh Sultan hakkında da kısaca bilgi verilecektir.

1- III. Mustafa'nın Kızı Şâh Sultan

Padişah III. Mustafa'nın kızı olan bu Şâh Sultan 15 Ramazan 1174 / 21.04.1761'de doğmuştur. III. Selim'in ablasıdır. Üç yaşında iken 1177/1764'de Köse Bâhir Mustafa Paşa'ya nişanlanmıştır. Paşa'nın 55 yaşında 29.04.1765 tarihinde idam edilmesi üzerine;

Resim 1; Şah Sultan Türbesi (Eyüp Belediye Arşivinden)

Yağlıkcızâde Nişancı Hacı Mehmed Emin Paşa ile 01.01.1768'de nikahlânmıştır. Şâh Sultan'ın yine çocuk yaşta olması ve Paşa'nın Edirne'de Aralık 1769'da 46 yaşında idam edilmesi sebebiyle zıfat olmamıştır.⁽³⁾

Çocuk yaşta vuku' bulan bu iki nişanlama macerasından sonra, 06.11.1778 tarihinde Kara Vezir Mehmet Paşa'nın kardeşi Nişancı Seyyid Mustafa Paşa ile evlenmiştir. Evlendiklerinde Şâh Sultan 18, Mustafa Paşa ise 54 yaşında idi. 24 yıl 4 ay 5 gün süren bu evlilikten Şerife Havvâ ve Â'liye sultanlar dünyaya gelmiş ise de, her iki çocuk da altı aylık iken vefat etmiştir.⁽⁴⁾

Evliliklerinin İlk döneminde Divanyolu'ndaki sarayda oturmuşlardır. Şâh Sultan'ın rahatsızlamnası üzerine, birçok valiliklerde bulunmuş olan Mustafa Paşa devlet görevinden ayrılmış, âsude bir yer olan Rami Çiftliğine yerleşmişlerdir.

Şâh Sultan; ibadete düşkün, fakirlere yardımcı ve hayırsever bir kimse idi. Harap olan İskender Bey Mektebi'nin yerine, çevresinde bulunan Nafiz Feyzullah Efendizâde Hamid Molla Efendi Konağı'nı da satın alarak, her ikisini de yıktırılmış ve birleştirilen bu arsa üzerine; 1800'lerde kendi adına mektep, türbe, sebil inşa ettirmiş, çevresinde bir hazire meydana getirmiştir. Ayrıca, bugün mevcut olmayan Yeşildirek'te, Kasım Gönani Camii karşısında bir de çeşmesinin olduğu bilinmektedir.

Türbenin yapılması sırasında 1214 / 1799' da vefat eden Şâh Sultan'ın annesi ve

(1) Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul 1987, s.767; Doğan. D. Mehmet, Dağın Büyük Türkçe Sözlük, Ankara 2001, s. 1220.

(2) Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî (Eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman, Yayına hazırlayan Nuri Akbayar), İstanbul 1996, s.42-43.

(3) Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, s.43; Öztuna, Yılmaz, Devletler ve Hânedanlar, Türkiye(1074-1990), Ankara 1996, C.II, s-240-241.

(4) Öztuna, Yılmaz, bu iki kız çocuğun varlığından bahsetmektedir (age, s.241). Sicill-i Osmanî'de "A'liye isminde bir kızı olup 6 aylıkken vefat etmiştir" (Age, s.43) derken; Eyüp Sultan Tarthi'nin Yazarı Mehmet Nermi Haskan, "1195/1778'de Şerife Havva Hanım Sultan'ı doğurdu ise de, altı ay sonra vefat etti. Bundan sonra çocuğu olmamıştır" demektedir. Şerife Havva Hanım Sultan dedesi III. Mustafa'nın türbesine defnedilmiştir (Haskan, Mehmet Nermi, Eyüp Sultan Tarihi, İstanbul 1996, s.219).

Resim 2; Şah Sultan Türbesi ve mektebi. (Eyüp Belediye Arşivinden)

III. Mustafa'nın ikinci eşi olan Mihrişah kadın efendi⁽⁵⁾ türbeye defnedilen ilk şahıs olmuştur. 42 yaşında 11.03.1803 'te vefat eden Şâh Sultan türbeye defnedilen ikinci kişidir. Daha sonra Şâh Sultan'dan 10 yıl sonra 1228/1813 tarihinde vefat eden Mustafa Paşa de bu türbeye defnedilmiştir.

Şâh Sultan Türbesi Defterdar Caddesi üzerindedir. Sağ tarafında Zal Mahmud Paşa Külliyesi, sol tarafında ise şimdi Eyüp Evlendirme Dairesi olan Askeri Dikim Evi binaları bulunmaktadır. Türbe, mektep, sebil, çeşme ve hazireden oluşan güzel bir manzumedir.

Caddeye açılan muhteşem avlu kapısının iki yanında pirinç şebekeli birer avlu penceresi bulunmaktadır. Kapının sağ tarafında fevkanî mektep ve sebil, sol tarafında ise türbe mevcuttur. Kapının altında Mustafa İzzet hattı ile yazılmış dört bölüm ve her bölümde altı sıra halinde hazırlanmış kitabe bulunmaktadır. Kitabede Şâh Sultan ve annesi Mihrişah Kadının isimlerinin geçtiği bölümler şöyledir:

*Cevher-i ser-tâc-ı zib ü ferr saltanat
Reynak İsmet-sarây devlet-i din-i mübin
Şâh Selim saltanat-ı pirâyenin hemşiresi
Şâh Sultan bint-i merhum Mustafa Han-ı
güzin*

*Mihrişah Kadın ki oldur mader-i pür şev-
kati*

*ismetî nûr ile bulmuşdu ziyâ rûz-ı zemin
Ânu Sultan Mustafa ikinci Kadın eyleyüb
Devletinde görmüş idi râğbeti ol Nâzenin* (6)

2- II. Selim'in Kızı Şâh Sultan

II. Selim'in üçüncü kızıdır. Annesi Nurbanu Valide Sultandır. Yılmaz Öztuna'ya göre 1544'de Konya'da dünyaya gelmiştir.⁽⁷⁾ Mehmet Mermi Haskan, Manisa'da doğduğunu yazmaktadır⁽⁸⁾ 18 yaşına geldiğinde Çakırcıbaşı Hasan Paşa ile Zilhicce 969 / 01.08.1562 tarihinde evlenmiştir. Bu evlilik Hasan Paşa'nın ölüm tarihi olan 13.01.1574'e kadar sürmüştür. Evlilik müddetleri 11 yıl, 5 ay 13 gündür. Hasan Paşa'nın vefatından bir müddet sonra Zal Mahmud Paşa ile 1575'de yeniden dünya evine girmiştir. Bu evlilikten ismi bilinemediği için Fülâne Hanım Sultan ve Adilcevaz'da Safeviler'e karşı yapılan savaşta şehit düşen Sultanzâde Köse Hüseyin Paşa adında iki çocukları olmuştur. Evlilik müddeti 5 yıldır. Sicill-i Osmanî'de verilen bilgilere göre, Şâh Sultan, Şaban 988/ Eylül 1580 tarihinde eşi Zal Mahmud Paşa ile birlikte gece vaktinde vefat etmiştir.⁽⁸⁾

Bosnalı bir Boşnak olan Mahmud Paşa'ya, 27 Şevval 960/ 6 Kasım 1553 tarihinde Konya Ereğli'sinde Kanunî'nin oğlu şehzâde Mustafa'yı yere yatırarak elleriyle boğduğu için, kendisine pehlivan anlamına gelen "Zal" lakabı verilmiştir. Daha sonra Kapıcı başılıkla Enderundan çıkartılmış, önce Halep, arkasından 972/1564 tarihinde Anadolu Beylerbeyi olmuş. 975/1567'de vezâret verilip paşalığa yükseltilmiştir.⁽⁹⁾

Damat Zal Mahmud Paşa'nın, İstanbul/Eyüp'te Sinan'ın eseri olan Camii, türbe, imaret, medrese ve diğer müstemillattan meydana gelen külliyesi; Nahcivan'da hamamı, Filibe'de hanı, Mizistre'de camii, Adilcevaz'da camii, hamamı, bahçesi ve Ahlat'da kulesi vardır.⁽¹⁰⁾

Eyüp'te, Zal Mahmud Paşa ve Eşi Şâh Sultan'ın birlikte metfun bulunduğu türbe, cami avlusunda ve ikinci medresenin karşısındadır. Defterdar Caddesi'ne açılan avlu kapısından girildiğinde sol tarafta kalmaktadır ve üç taraf haziredir.

Yılmaz Öztuna, Eyüp'te, Şâh Sultan'ın bugün yerinde olmayan Sinan'ın yapısı camii, çeşme, tekke vb. hayratının olduğunu, Filibe'de bulunan 12 köyü bu eserler için vak-

(5) III. Mustafa'nın Mihrişah Sultan adlı iki kadını vardır. Başkadın olan valide Sultan olmuş ve Eyüp'te, imâreti yanındaki türbesine gömülmüştür. Vefat tarihi 1220/1805'tir. Şâh Sultan'ın annesi olan Mihrişah Sultan ise, III. Mustafa'nın ikinci kadınıdır (Haskan, Mehmet Nermi, Age, s.222).

(6) Kitabenin tamamı ve ebced hesabı ile tarih düşürme beyitleri hakkında geniş bilgi için bkz. (Haskan, Mehmet Nermi, /Age, s.218-219).

(7) Öztuna, Yılmaz, Age, s. 173.

(8) Haskan, Mehmet Nermi, Age, s.242.

(8) Mehmed Süreyya, Age, s.43.

(9) Haskan, Mehmet Nermi, Age, s. 241.

(10) Öztuna, Yılmaz, Age, s-174. u Öztuna,

(11) Yılmaz, Age, s. 173.

fettiğini söylemekte ise de,⁽¹¹⁾ Vakıflar Arşivinde bu bilgileri doğrulayan herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu konuda Mehmet Nermi Haskan'ın naklettiği "Babasının kendisine verdiği 12 köyün gelirini, Zal Mahmud Paşa Külliyesine vakfetti"⁽¹²⁾ görüşü daha akla yakın görülmektedir.

3-Yavuz Sultan Selim'in Kızı Şâh Sultan

Yavuz Sultan Selim'in kızı, Kanuni Sultan Süleyman'ın kardeşidir. Eski kaynaklarda adı Devlet-Şâhî Sultan olarak geçmektedir. Çocukluğu ağabeyi Kanuni ile birlikte Manisa'da geçmiştir. Muhtemelen annesi, Manisa'da camii, İmaret, zaviye, bimarhane gibi yapılar manzumesinden oluşan bir külliye yaptıran Ayşe Hafıza(Hafsa) Sultandır. Arnavut devşirme olan ve Enderun'da yetişen, Çaldıran ve Mısır seferlerine katılan Lütü Paşa ile Sancakbeyi iken 929/1523'lerde evlenmiştir.⁽¹³⁾ Fakat bu evlilikten Şâh Sultan mesut ve mutlu olamamıştır.

Şâh Sultan gönül dünyası zengin, tasavvuf ve maneviyata ilgi duyan, ismetli ve ifteli bir sultandı. Buna karşılık Lütü Paşa, çok sert ve katı yürekli bir adamdı. Anlatılan bir rivayete göre, Lütü Paşa bir fahişeyi kadınlık uzvundan ameliyat ettirdi. Şâh Sultan buna çok üzüldü. Kocasına ihtarda bulundu. Şâh Sultan'a kızan Paşa, hançerini çekti, imdada yetişen ağalar ve cariyeler, Lütü Paşa'yı yaka paça ederek saraydan dışarı attılar. Kanuni Sultan Süleyman, kız kardeşine yapılan bu muameleye çok üzüldü. Lütü Paşa'yı damatlıktan ve vezir-i 'azamlıktan attı ve 27.04.1541 tarihinde Şâh Sultan ile boşanmalarını sağladı.⁽¹⁴⁾ Evlilik müddetleri takriben 19 yıl kadar sürmüştür. Bu evlilikten İsmihan ve Neslihan adında iki kız çocukları dünyaya gelmiştir. Bu kızlardan başka Lütü Paşa'nın Ahmet Bey, Abdi Bey ve Mahmud Bey adlı oğulları varsa da; bu çocukların Şâh Sultan'dan olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Yılmaz Öztuna'ya göre, bu çocuklar Paşa'nın ilk eşinden olmalıdır. Nitekim Paşa'nın birinci hanımından Mustafa Bey ve Üveys Çelebi adlarında iki erkek çocuğunun bulunduğu kitaplarda kayıtlıdır.⁽¹⁵⁾

Şâh Sultan'ın buraya kadar anlatılan hayatı, sıradan ve teamüllere uygun bir yaşam

Resim 3; Şâh Sultan Sebili (Eyüp Belediye Arşivinden)

biçimidir. Fakat gerek tabakat kitaplarında ve gerekse vakfiyelerde yer alan bazı bilgiler. Şâh Sultan'ın hayatında bazı sırların bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Şâh Sultan'ın Halveti/Sümbülî Tarikatı'na mensup olduğu ve Kocamustafapaşa Sümbüliyye Zaviyesi Şeyhi Merkez Musa Muslihüddin el-Germiyânî (ö.959/1551)'ye intisap ettiği⁽¹⁶⁾ bilinmektedir. Kimi kaynaklarda, O'nun hem Mevlevî, hem de Merkez Efendi'nin müridesi olduğu söylenmektedir.⁽¹⁷⁾ Bazı yazarlar ise, Şâh Sultan'ın Merkez Efendi'den izin alarak dervişleri arasına karıştığını yazmaktadırlar.⁽¹⁸⁾

Tezkire-i Halvetiyye yazarı, Sümbüliyye Dergâhı dördüncü Şeyhi Yakub-i Germiyânî'nin oğlu ve dergâhın beşinci Şeyhi Yusuf Sinaneddin (ö.987/1579 veya 989/1581) Şâh Sultan'ın Halvetilik ile İlgisini şöyle anlatmaktadır:

Yakub-i Germiyânî (ö. 979/1571)'nin Yanya'da Timar sahibi Mehmet Ağa Zaviyesi'nde Şeyh olarak görev yaptığı dönemde, Lütü Paşa da Yanya Beylerbeyi idi. Şâh Sultan tarikata burada ilgi duymuş, bir rivayete göre Şeyh Yakub Efendi'ye bîat etmiştir.⁽¹⁹⁾ Fakat Lütü Paşa'nın 940/1533'de Karaman Beylerbeyliğine tayini çıkmış ve eşi Şâh Sultan ile birlikte Yanya'dan ayrılmışlardır. Daha sonra Lütü Paşa 946/1539'da Sadr-ı 'azam olmuştur,⁽²⁰⁾ İstanbul'da bulunduğu sırada da Merkez Efendi ile görüşen Şâh Sultan,⁽²¹⁾ Eyüp Bahariyye'de bulunan yalısının bahçesinden ayırdığı arsa üzerine bir cami ve zavi-

(12) Haskan, Mehmet Nermi, Age, s.242.

(13) Mehmed Süreyya, Age, s.42; Öztuna, Yılmaz, Age, s.159-160

(14) Mehmed Süreyya, Age, s.42; Öztuna, Yılmaz, Age, s.160; Uluçay, Çağatay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1980, s.32.

(15) Öztuna, Yılmaz, Age, s.160; Haskan, Mehmet Nermi, Age, s.217.

(16) Yusuf Sinaneddin, Tezkire-i Halvetiyye.Süleymaniye Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü Es'at Efendi Koleksiyonu, Nr. 1372, s,33/a-33/b.

(17) Öztuna, Yılmaz, Age, s.159.

(18) Haskan, Mehmet Nermi, Age, s-217.

(19) Yusuf Sinaneddin, Tezkire-i Halvetiyye, s. 33/a.

(20) Atâi, Nev'izâde, Şakaik-İ Numaniyye ve Zeyilleri (Hadi-ku'l-Hakayık fi Tekmileti-Ş Şakaik) Yayına Hazırlayan: Abdulkadir Özcan, İstanbul 1989, s.205; Esin Emel, "Merkez Efendi (H.870/1465 sıraları 959/1551) ile Şâh Sultan Hakkında Bir Haşiye", Türkiye Mecmuası, İstanbul 1980, C. XIX, s.78.

(21) Yusuf Sinaneddin, Tezkire-i Halvetiyye, s. 33/a; Emel Esin, Agm, s. 78.

(22) Hulvi, Mahmud Cemaleddin, Lemezât-ı Hulviyye ez-Leme'at-ı Ulviyye (Büyük Velilerin Tatlı Halleri) Yayına hazırlayan: Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul 1993, s. 479.

(23) Yusuf Sinaneddin, Tezkire-i Halvetiyye, s. 33/b

(24) Yusuf Sinaneddin, Tezkire-i Halvetiyye, s. 33/b

(25) Yusuf Sinaneddin, Tezkire-i Halvetiyye, s. 33/b; Emel Esin, Age, s. 77.

(26) Yusuf Sinaneddin, Tezkire-i Halvetiyye, s. 33/b.

(26/1) VGMA, Şâh Sultan Vakfiyesi 977: 1993/5.

(27) Yusuf Sinaneddin, Tezkire-i Halvetiyye, s. 33/b.

28 Hulvi, Mahmud Cemaleddin. Lemâzât-ı Hulviyye, s. 469, 479.

(29) Yusuf Sinaneddin, Tezkire-i Halvetiyye, s. 33/b, 34/a; Hulvi, Mahmud Cemaleddin, Lemâzât-ı Hulviyye, s. 479.

(30) Yazıcı, Tahsin, "Fetih'ten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Celebi Muhammed Cemaleddin. Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", İstanbul Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1956, S.II, s. 108.

(31) Vassaf Hüseyin, Sefinetü'l-Evliya 1341 (Süleymaniye Kütüphanesi yazma başlıklar bölümü, beş cilt, Nr.2305-2309), s-271.

(32) Yusuf Sinaneddin, Tezkire-i Halvetiyye, s.30/a.

(33) Ayvansarayî, H. Hüseyin, Hadikatü'l-Cevâmi, İstanbul 1281, s230-231.

(34) VGMA, Şâh Sultan Vakfiyesi 977: 1993/11-17.

Resim 4; Şâh Sultan Türbe ve mektebi. (Eyüp Belediyesi Arşivinden)

ye,⁽²²⁾ ayrıca Davutpaşa Mahallesi'nde de yine cami ve hanigâh yaptırmıştır.⁽²³⁾ Şâh Sultan'ın arzusu üzerine, Yakub-i Germiyânî Yanya'dan getirilerek Davutpaşa'daki zaviyeye, Gömleksiz Mehmet Efendi de yalnız bahçesine inşa edilen Eyüp'teki dergaha şeyh olarak tayin edilmişlerdir.⁽²⁴⁾

Bu olayların meydana geldiği sırada çocuk yaşta olan Yusuf Sinaneddin, Tezkire-i Halvetiyye'de şu bilgileri vermektedir: "Şâh Sultan Davutpaşa Mahallesi'nde bir camii ve bir hanigâh bina edüb, validim merhuma hüküm gönderüb Yanya'dan getürdü. Bu hakir, o zaman 4 yaşında idim. Gelüb, Davutpaşa'da 18 yıl sakin olub, Şâh Sultan'ın nimetiyle perverde olmuşuz".⁽²⁵⁾

Şâh Sultan Vakfiyesi'nde geçen şu ifadeler, Tezkire-i Halvetiyye'de bahsedilen hususları tamamen doğrulamakta ve Sultan'ın Merkez Efendi'ye karşı olan saygı ve bağlılığını açıkça göstermektedir:

"...şart buyurdular ki, zikrolunan iki zaviyede şeyh olacak azizler, Merhum Şeyh Merkez Efendi Hazretleri hülefâsından ve hülefâsı hülefâsından şeriatın batınını ve zahirini bilen, Peygamber nuru ile nurlanmış, tarikatta kemâl-ı bahîr, erbâb-ı sülûkü her veçhile irşâda kâdir kimesnelere olalar. Ve eğer Merhum-u müşârun ileyh, Rahmetullahi aleyh hülefâsından ve hülefâsı hülefâsından zikr olunan evsaf ile muttasıf kimesne bulunmaz ise, Tarikat-ı Halveti'den salih ve mütediyyin, bu göreve layık oldukları zahir olan kimesnelere şeyh olalar. Şöyle ki, irşâda kâdir, tarik-i takvaya sâlik ve mürşidi kâmil olma-

yup, akidelerinde fesat ve zahir-i şeriatıtan tecavüz ve ilhat şâibesi olanlar azlolunup yerlerine, birer nâsih ve namdar, zahit ve perhizkâr kimesnelere nasbolunalar"⁽²⁶⁾

Yakup Efendi Davutpaşa'da, Merkez Efendi Kocamustafapaşa'da İrşad görevi yapıyordu. 959/1551'de Merkez Efendi vefat etti⁽²⁷⁾. Oğlu Ahmet Çelebi babasının postuna oturup iki yıl kadar Kocamustafapaşa Hanigâh'ında şeyhlik yaptıktan sonra kendi isteği ile bu görevden ve İstanbul'dan ayrılarak, memleketleri olan Denizli'ye gitti.⁽²⁸⁾ Bu boşalma üzerine Kocamustafapaşa Hanigâhı postnişinliğine Yakup Efendi getirildi. Bu gelişme üzerine, Şâh Sultan "benim zaviyemi beğenmeyüp terk etti" diyerek, Davutpaşa'daki tekkesini medreseye çevirdi. Bu karardan sonra, söz konusu bina ellilik Şâh Sultan Medresesi olarak hizmetini sürdürdü.⁽²⁹⁾

Bilindiği gibi Merkez Efendi, Ayşe Hafsa Sultan'ın daveti üzerine gittiği ve orada 41 çeşit baharattan yaptığı mesir macunu ile hastaları tedavi ettiği Manisa'dan, 936/1529 tarihinde İstanbul'a dönerek Sünbül Sinan'dan boşalan Kocamustafapaşa Hanigâhı postuna oturur.⁽³⁰⁾ Merkez Efendi şeyhlik görevinin yanında Ayasofya ve Fatih camilerinde vaazlara başlar, hatta Sultan Selim Camii kürsü şeyhliğine getirilir.⁽³¹⁾

Bu arada Yenikapı semtinde Merkez Efendi'nin türbesinin de bulunduğu yere cami, hamam ve zaviye inşa ettirilir.⁽³²⁾ Ancak mevcut cami üzerinde, inşa tarihini gösterir bir kitabe olmadığı için, bu camii hangi tarihte ve kim tarafından yapıldığı sarih olarak belli değildir. Ayvansarayî, bu camiden bahsederken banisinin Merkez Efendi olduğunu kaydetmektedir.⁽³³⁾ Merkez Efendi Külliyesi'ne vakıflar yapan ve başta cami olmak üzere, bu külliyenin birimlerinde vazife gören hizmet personeline ve temizlik aydınlatma... vs gibi İşletme giderlerine tahsisat ayıran Şâh Sultanın 15 Şaban 977/1569 tarihli vakfiyesinde;⁽³⁴⁾ "Mahmiye-i Kostantiniyye ebvâbından Yenikapı haricinde Merhum Merkez Efendi mezarı civarında bina buyurdıkları camii-i şerif." denilmek suretiyle, sözkonusu camii Şâh Sultan tarafından yaptırıldığı açıkça belirtmektedir. Esasen, 959/1551 tarihini taşıyan Merkez Efendi'nin kendi vakfiyesinde, zaten camiden hiç söz edilmemekte-

dir. Vakfiyede, sadece hamam ve bahçeden bahsedilmektedir.⁽³⁵⁾ Fakat Şâh Sultan Vakfiyesinde yer alan bilgilerin⁽³⁶⁾ aksine, sözkonusu camii Merkez Efendi'ye ait olduğuna dair bilgiler, "Hadikatü'l- Cevâmi"⁽³⁷⁾ ve "Lemazât"⁽³⁸⁾ da tekrarlanmaktadır. Belki de Merkez Efendi Camii'nin ilk şekli, basit olarak Şeyhimiz tarafından yaptırılmış⁽³⁹⁾, fakat bugünkü haliyle Şâh Sultan tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.

En temel kaynaklardan olan vakfiyelerde, karşılıklı birbirlerinin ruhu için hatim okutulmasını isteyen Şâh Sultan ile Merkez Efendi'nin ikinci kaynaklarda evliliğinden bahsedilmektedir. Şimdi de, mevcut bilgiler doğrultusunda, bu konuya açıklık getirmeye çalışalım:

Şâh Sultan ile Merkez Efendi'nin evliliği konusunda, zamanlama ve sıhhat itibarıyla üç ayrı rivayet mevcuttur. Bunlardan birincisine göre bu evlilik Merkez Efendi'nin Manisa'da bulunduğu dönemde gerçekleşmiş ve bu beraberlikten Ahmet Çelebi dünyaya gelmiştir. Fakat o dönemin siyasi teamülleri ve intaç ettiği kaygılar sebebiyle gizli tutulmuştur.⁽⁴⁰⁾ İkinci rivayete göre, bu izdivaç Lütfi Paşa'nın ölümünden sonra gerçekleşmiştir.⁽⁴¹⁾ Üçüncü rivayete göre ise, Merkez Efendi'nin Şâh Sultan ile evliliğine dair verilen malumat, bir hakikati ifade etmekten çok uzaktır.⁽⁴²⁾

Merkez Efendi 959/1551 tarihinde 94 yaşında vefat etmiştir.⁽⁴³⁾ Demek ki Lütfi Paşa ile Şâh Sultan'ın boşanma tarihi olan 948/1541'de 83 yaşlarında ihtiyar bir şeyhtir.⁽⁴⁴⁾ Bu yaştan sonra bir kimsenin yeni bir evliliğe adım atması, maddeten mümkün değildir. Kaldı ki, Merkez Efendi'nin vakfiyesinde, "...oğlum Ahmet Bey'in validesi Şâh Sultan İbnetü Sultan Selim Han"⁽⁴⁵⁾ denilmektedir. Bursalı Mehmet Tahir "Osmanlı Müellifleri"nde Ahmet Çelebi'den bahsederken, "Validesi, Yavuz Sultan Selim'in kerimesi Şâh Sultan'dır"⁽⁴⁶⁾ demek suretiyle vakfiyede geçen bu bilgileri doğrulamaktadır. Vakfiyede ve Osmanlı Müellifleri'nde adı geçen Ahmet Çelebi, Şâh Sultan'ın Lütfi Paşa'dan ayrıldığı 948/1541 tarihinde 30 yaşın üzerinde, 85 cüz lügat yazmış olgun bir kimsedir. Nitekim 951/1544'den önce hilafet almış, 959/1551'de babasının yerine şeyh olmuş ve 970/1562'de

vefat etmiştir⁽⁴⁷⁾- Görülüyor ki, Lütfi Paşa'dan ayrıldıktan sonra yapılacak bir evlilikten Ahmet Çelebi'nin doğması mümkün değildir. "Lütfi Paşa'nın ölümünden sonra evlenmiş olabilirler"⁽⁴⁸⁾ rivayeti ise tarihen mümkün değildir. Çünkü Merkez Efendi 959/1551'de, Lütfi Paşa ise, Merkez Efendi'den 11 yıl sonra 970/1562 tarihinde vefat etmiştir. Bu durumda, geriye tek seçenek kalmaktadır. O da, Emel Esin'in "Merkez Efendi ile Şâh Sultan Hakkında Bir Haşiye" isimli, vakfiye ve diğer kaynakları tarayarak hazırladığı makalede ortaya koyduğu gibi, Merkez Efendi ile Şâh Sultan'ın Manisa'da evlenmiş olduklarını kabul etmektir⁽⁴⁹⁾.

Vakfiyeler dikkatlice tahlil edildiğinde, bu iki şahıs arasında ciddi bir yakınlığın varlığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim 959/1551 tarihli Merkez Efendi Vakfiyesi'nde, Ahmet Çelebi'nin Şah Sultan'dan doğma öz oğlu olduğunun açıkça ifade edilmesinin⁽⁵⁰⁾ yanında; 15 Şaban 977/1569 tarihli Şâh Sultan Vakfiyesi'nde, Merkez Efendi camii ve zaviyesinde görev yapan personele günlük ücret tahsis edilmesi, dervişler, misafirler ve yoksullar için hazırlanan yemek masrafının karşılanmasının öngörülmesi, cami ve minarelerinde kandil yakılmasının istenmesi, bunlardan daha önemli olarak, Merkez Efendi'nin kızı Ümmî Hatun'a ve oğlu merhum Ahmet Çelebi'nin kızı Selîme Hatun'a hayatta oldukları müddetçe, yevmî ikişer akçe para tahsis edilmesi;⁽⁵¹⁾ karşılıklı birbirlerinin arkasından sandukaları başında hergün bir cüz Ku'an-ı Kerim okunması için vakfiyelerine şart koymuş olmaları, bu yakınlığı tamamen doğrulamaktadır.

Resim 5; Şah Sultan Türbesi haziresi. (Eyüp Belediye Arşivinden)

(35) VGMA, Merkez Efendi Vakfiyesi 959; 623/329-156.

(36) VGMA, Şâh Sultan Vakfiyesi 977; 1993/13.

(37) Ayvansaraylı, H. Hüseyin, Age, s.230.

(38) Hulvi, Mahmud Cemaladdin, Lemazât-ı Hulviyye, s-467.

(39) Atâî Nev'izâde, Şakaik, s.523,

(40) Emel Esin, Agm, s.73.

(41) Vassaf, Hüseyin, Sefnetü'l-Evliya, s.271; Çalıkoğlu, M. Asım-Kılıç Nurullah, Sümbül Efendi ve Merkez Efendi'nin Resimli Hayat ve Hüviyeti, İstanbul 1968, s.45; Eren, Ali, İstanbul Evliyalarından Sümbül Efendi ve Merkez Efendi Hazretleri, İstanbul 1993, s. 132.

(42) Yazıcı, Tahsin, "Merkez Efendi" maddesi. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1979, C. VII, s. 709.

(43) Hulvi, Mahmud Cemaladdin, Lemazât-ı Hulviyye, s.467.

(44) Emel Esin, Agm, s. 78.

(45) VGMA, Merkez Efendi Vakfiyesi 959; 623/329-156.

(46) Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333,s-23.

(47) Hulvi, Mahmud Cemaladdin, Lemazât-t Hulviyye, s.470.

(48) Vassaf, Hüseyin, Sefnetü'l-Evliya, s.271.

(49) Emel Esin, Agm, s. 73.

(50) VGMA, Merkez Efendi Vakfiyesi 959; 623/329-156.

(51) VGMA, Şâh Sultan Vakfiyesi 977:1993/13.

(52) VGMA, Merkez Efendi Vakfiyesi 959: 623/329-156.

(53) VGMA, Şâh Sultan Vakfiyesi 977: 1993/11-17.

(54) Hulvi, Mahmud Cemaleddin, Lemazât-ı Hulviyye, s.467.

(55) Emel Esin, Agm, s.77.

(56) Gerek Merkez Efendi'nin hayatı ve gerekse Şâh Sultan ve Merkez Efendi vakıfları hakkında geniş bilgi için bkz. Velikâh-yaoğlu, Nazif, Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi, İstanbul 1999, s.180-189, 192-196.

(57) Öztuna, Yılmaz, Age, s.159; Haskan, Mehmet Mermi, Age, s. 217.

(58) Şâh Sultan'ın 935/1528'de Davutpaşa'da yaptırdığı bu camii, bugün Cerrappaşa Tıp Fakültesi sahası içerisinde kalmıştır. Camiin duvarları kesme taştan, minaresi tuğladan, minberi ise ahşaptan yapılmıştır. Bakımlı ve ibadete açıktır (Fâtih Cämileri, İstanbul 1991, s. 207-208)

(59) Şâh Sultan Tekkesi, Davutpaşa Şahsultan Mahallesi, Şeyh Hüseyin-i Lâmekani civarındadır (Fâtih Cämileri, İstanbul 1991, s. 294.

(60) VGMA, Şâh Sultan Vakfiyesi 977: 1993/4.

(61) Lütfi Paşa hamamı olarak da bilinen bu hamam bugün mevcut değildir. Vakfiyede geçmesine ve kayıtlarda banisinin Şâh Sultan olarak zikredilmesine rağmen (Fâtih Cämileri, s.308); Fındıkzâde, Ördek Kasap Mahallesi'nde bulunan hamam ve Çeşmesi gibi bu hamamın da Lütfi Paşa tarafından yaptırılmış olması gerekmektedir. Hatta Yılmaz Öztuna, Edirne, Tire, ve Dimetoka'da bulunan vakıflarını saydıktan sonra, Lütfi Paşa'nın Eyüp /Bahariye'de mescid, tekke, yalı ve türbe yaptırdığından bahsetmektedir (Öztuna Yılmaz, Age, s.160)

Lütfi Paşa'nın Tire'de yaptırdığı camii, hanı ve hamamı için düzenlediği vakfiyesi (VGMA, Lütfi Paşa Vakfiyesi 950:582/1, s. 215, Sıra 188) ve Dimetoka'daki mescid, mektep, çeşme ve malikane için düzenlediği vakfiyesi (VGMA, Lütfi Paşa Vakfiyesi 950: 582/1, s.96, Sıra 69) olmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde iki vakfiyesi bulunmaktadır. Bu vakfiyeler içinde İstanbul'da bulunan hayratına ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemeldir ki İstanbul'da da vakıf yapmak üzere bazı hazırlıklar yapılmıştır, fakat beklenmedik bir anda 948/1541 tarihinde damatlıkta ve sadr-ı azamlıktan azledilmesi üzerine bu malları vakfetmeye fırsat bulamamıştır. Bunlardan bir kısmını eski eşi olan Şâh Sultan vakfetmiş olmalıdır. Zannediyorum isim karışıklığı buradan kaynaklanmaktadır.

(62) Vafiyede ve Hadikatü'l-Cevâmî'de bahsedilen bu türbe bugün mevcut değildir (Hasan, Mehmet Mermi, Age, s. 217).

Merkez Efendi vakfiyesinde, "...hamam-ı merkum icâresinden hasıl olan akçenin 1'i, beher yevm Hz. Resul-i Ekrem'in ruhu için, 1 akçesi benim ruhum için, 1 akçesi dahi oğlum Derviş Çelebi ve Ali Çelebi ruhları için beher yevm bir cüz-i şerif tilavet eden kimesneye verile. Ve oğlum Anmet Bey'in validesi Şah Sultan ibnetü Sultan Selim Hân aleyhi'r rahmeti ve'l-gufrân rûhu için beher yevm Kur'an-ı Azim'den 'alâ vechi't-tertil, bir cüz-i şerif tilavet eden kimesneye dahi yevmî 1 akçe verile..."⁽⁵²⁾. Merz Efendi'nin vefatından 18 yıl sonraya ait Evasit-ı Şaban 977/1569 tarihli Şâh Sultan vakfiyesinde ise şunlar yazılıdır: "...Hergün sabah vaktinde Merkez Efendi türbesinde, ehl-i Kur'an kimseler tarafından birisi Peygamber (sa) Efendimizin, ikincisi Merhum Şeyh Merkez Efendi'nin, üçüncüsü de halvetiyye Tarikatı şeyhlerinin ruhu için olmak üzere 3 cüz okunacaktır. Cüzleri okuyan hafızlardan her birine 2'şer akçe verilecektir".

Şeyh Merkez Efendi'nin kızı Ümmî Hatun'a ve oğlu Merhum Şeyh Ahmet Çelebi'nin kızı Selîme Hatun'a hayatta olukları sürece, yani ömür boyu 2'şer akçe tahsisat ayrılmaktadır.

Vakfiyenin bundan sonraki bölümünde, Şâh Sultan'ın Eyüp'te yaptırdığı cami ile birlikte Merkez Efendi camiinde mübarek gecelerde ve Ramazanlarda yapılacak dinî faaliyetler sayılmakta, bu günlerde fukarâ, sülahâ ve dervişâna ziyafet çekilmesi için yemekler hazırlanması, cami minarelerinde kandiller yakılması, bu hizmetlerin yerine getirilmesi için gerekli olan harcamaların yapılması istenmekte ve ayrılan tahsisatın miktarı teker teker zikredilmektedir.

"Cami-i şerifin imamına günlük 5, hatibine 4 akçe, vakit müezzine 5, sela müezzine 1, sermahfile 2, üç hafıza 1'er akçe verilecektir. Cami-i merkumun kurbinde bulunan zaviyenin şeyhine yevmiye 15, odalarında sakin olan 15 adet dervişten her birine 1'er akçe, evrathane hücresi (zikir odası) akçesinden ayrı olarak zâkirbaşına da her gün 1 akçe ödenecektir. Günlük 25 akçe mutfak gideri ayrılacak, bu para ile alınan erzak şeyhin mutfağında pişirilecektir. Hazırlanan yemek dervişler ve şeyhin ailesi tarafından yenilecektir".

Bu saydığımız tahsisattan ayrı olarak, camii'nin imamına 3 oda ve 1 çeşmesi bulunan bir ev ile bitişliğinde tülen 20 zira', arzen 16 zira' genişliğinde bir üzüm bahçesi vakfedilmektedir. Aynı vasıfta birer ev de müezzin ve kayyım vakfedilmiştir. İçerisinde 4, dışarısında 1 odayı, 1 ahır, 1 çeşmeyi müstemil bir başka evi ve bu evin bitişliğinde bulunan 20x20 zira' genişliğindeki bağı, Merkez Efendi Zaviyesi'nde kim şeyh olursa ona vakfetmektedir.⁽⁵³⁾

En sağlam yazılı kaynak olan vakfiyelerden bu bilgileri aktardıktan sonra, bu evliliğin varlığını kabul etmek ve zamanını da, Merkez Efendi'nin Manisa'da bulunduğu döneme bağlamak gerekir. Diğer taraftan Hulvi'nin Lemazât'ında, İstanbul öncesinde Merkez Efendi'nin Şâh Sultan'ı tanıdığına işaret eden bir menkıbe anlatılmaktadır. Bu menkıbeye göre, Lütfi Paşa ile Şâh Sultan Yanıya'dan İstanbul'a dönerken yollarını haramiler kesmiş ve Merkez Efendi manen orada görünerek eşkıyanın elinden Paşa ile eşini kurtarmıştır.⁽⁵⁴⁾

Emel Esin, darda kalan Şâh Sultan'ı Merkez Efendi'nin mana aleminde gelerek eşkıyaların elinden kurtarmasını ve Şâh Sultan'ın bu durumu müşahede etmesini, daha önceden birbirlerini tanıdıklarının delili saymakta ve bu menkıbenin Merkez Efendi ile Şâh Sultan arasındaki Ahmet Çelebi'nin doğumuna sebep olan izdivâcın, Şâh Sultan-Lütfi Paşa evliliğinden önce olduğu görüşünü kuvvetlendirdiğini söylemektedir.⁽⁵⁵⁾

Bütün bu izahattan sonra sanırım, Merkez Efendi ile Şah Sultan evliliğine getirilecek en makul yorum, Lütfi Paşa ile olan izivâçtan önce Manisa'de evlenip sonra ayrıldıklarını söylemektir.⁽⁵⁶⁾

Bu bilgilerden bir sonuç daha çıkmaktadır. O da, Şâh Sultan'ın Merkez Efendi'de tekke yaptırdığına dair ileriye sürülen görüşlerin⁽⁵⁷⁾ doğru olmadığıdır. Buradaki zaviyeyi Şâh Sultan yaptırmamış, sadece işletme giderleri ve personel ücretleri için kendi vakfından tahsisat ayırmıştır.

Vakfiyeye göre Şâh Sultan, Davutpaşa'da camii,⁽⁵⁸⁾ Tekke/Medrese,⁽⁵⁹⁾ mektep; Yenikapı haricinde, Merkez Efendi türbesi yanında camii;⁽⁶⁰⁾ Yenibahçe'de çifte hamam⁽⁶¹⁾ Eyüp'te

bir hamam, Eyüp/Bahariye- Silahtar Caddesi üzerinde cami, zaviye, mektep, türbe⁽⁶²⁾ ve bir sahilhane (saray/köşk) yaptırmıştır. Burada bulunan yalısının ölümünden sonra mualimhane yapılmasını, vakfiyede şart etmiştir.⁽⁶³⁾

Gerek İstanbul içerisinde vafettiği taşınmazlardan elde edilen gelirleri ve gerekse Ağabeyi Kanuni Sultan Süleyman'ın kendisine temlik ettiği Dimetoka'daki mülkleri, annesinin silivrikapı'da inşa ettirdiği mualimhane ile yukarıda bahsedilen hayratın, hizmette sürekliliğini sağlamak amacıyla giderlerini karşılamak ve personelin ücretlerini ödemek üzere vakfetmiştir. Vakfiyenin ilk şekli, Ramazan 973 Hicri tarihinde Rumeli Kadıaskeri Hamit Çelebi tarafından tescil edilmiş; daha sonra satın alınan taşınmazlarla vakfın mal varlığı genişletilmiştir. Sonradan edinilen mülklerin vakfın mal varlığına ilavesiyle Şâh Sultan vakfiyesi Evâsıt-ı Şaban (15 Şaban) 977/1569 tarihinde son şeklini almıştır.

Vakıflarına ve vakfiyesine son şekline verdikten üç yıl sında 980/1572 tarihinde vefat eden Şâh Sultan, Eyüp/Bahariye'de yaptırdığı türbeye defnedilmiştir. Kaynak-

ların bildirdiğine göre, bugün yıkılmış olan bu türbeye Şâh Sultan'ın yanında annesi, kızları İsmihân Sultan ve Neslihân Sultan ile Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bayezid'in kızı Ayşe Sultan da defnedilmiştir. Beşi bir arada yatmaktadır⁽⁶⁴⁾ Türbe yıkıldığı için bu yer bugün hazire haline gelmiştir.

SONUÇ

Birincisi Yavuz Sultan Selim'in, ikincisi Kanuni'nin oğlu II. Selim'in, üçüncüsü III. Mustafa'nın ve dördüncüsü de II. Mahmud'un olmak üzere Osmanlı padişahlarından dördünün Şâh Sultan adında kızları bulunmaktadır. Bunlardan II Mahmud'un kızı olan Şâh Sultan çocuk yaşta vefat etmiştir, Diğer üç Şâh Sultan evlenmişler, en azından ömürlerinin bir bölümünü Eyüp'te geçirmişler ve vefatlarında buraya defnedilmişlerdir.

Bu özellikleri bakımından her üç Şâh Sultan da VI. Eyüp Sempozyumu'nun kapsamı içinde bulunmaktadır. II. Selim ve III. Mustafa'nın kızları olan Şâh Sultanlar hakkında muhtasar bilgi verilmiştir. Hayatında sakladığı gizem sebebiyle Yavuz Sultan Selim'in kızı olan Şâh Sultan Hakkında detaya girilmiş; şimdiye kadar yeterince tartışılmayan Merkez Efendi ile evliliği konusuna açıklık getirilmiştir.

Resim 6; Şah Sultan Cami iç kapı kitabesi. (Eyüp Belediye Arşivinden)

Resim 7; Şah Sultan Cami dış kapı kitabesi. (Eyüp Belediye Arşivinden)

(64) Ayvansaraylı, H. Hüseyin, Age, s.132, 257; vassaf, Hüseyin, Age, s.271; Emel Esin, Agm, s.81; Haskan, Mehmet Mermi, Age, s.218.

Resim 8; Şah Sultan Cami tepeden görünüm (Eyüp Belediye Arşivinden)

Resim 9; Şah Sultan Cami genel görünüm (Eyüp Belediye Arşivinden)